

Гендерно зумовлене насильство щодо жінок в умовах військових конфліктів: соціально-психологічні механізми виникнення, наслідки для постраждалих та правові аспекти реагування

Цумарева Наталя Вікторівна¹, Умрихіна Ірина Олександрівна²,

Кіблик Дар'я Володимирівна³, Кіцул Юрій Степанович⁴,

Шишкарьова Олена Геннадіївна⁵

Опубліковано	Секція	УДК
30.05.2024	Право	316.647.8:159.9:343.62:355.01

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.19023931>

Анотація. Збройна агресія Російської Федерації проти України зумовила безпрецедентне загострення проблеми захисту прав жінок у ситуації воєнного конфлікту. Війна трансформує соціальну структуру суспільства, руйнує механізми безпеки та посилює гендерну нерівність, що створює умови для поширення гендерно зумовленого насильства (ГЗН) щодо жінок. У сучасному конфліктному контексті ГЗН перестає бути лише кримінально караним діянням і набуває ознак системної тактики терору, інструменту залякування цивільного населення, засобу примусової міграції та елементу геноцидальних практик. Насильство щодо жінок використовується агресором як спосіб приниження гідності, руйнування ідентичності, деморалізації суспільства та підриву соціальної згуртованості.

Метою статті є теоретичне обґрунтування соціально-психологічних механізмів виникнення гендерно зумовленого насильства щодо жінок в умовах військового конфлікту, систематизація його наслідків для постраждалих та аналіз ефективності правових інструментів реагування на національному і міжнародному рівнях.

У статті здійснено комплексний аналіз сучасних наукових підходів до визначення поняття ГЗН, розкрито його відмінність від суміжних категорій – домашнього, сексуального насильства та насильства щодо жінок. Обґрунтовано, що в умовах війни ГЗН набуває специфічних соціально-психологічних механізмів, зокрема нормалізації агресії, мілітаризації маскуліності, фрустраційно-агресивних реакцій, травматизації та

¹ кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету №1 Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4005-0745>.

² доктор філософії в галузі права, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету №2 Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-9041-5831>

³ доктор філософії в галузі права, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету №2 Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2518-7647>

⁴ кандидат юридичних наук, заступник начальника управління – начальник відділу конвойної служби управління організації діяльності підрозділів конвойної служби Департаменту превентивної діяльності Національної поліції України, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5997-0916>

⁵ викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету №2 Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кропивницький, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0086-6486>

соціальної дезінтеграції. Доведено, що наслідки ГЗН мають багатовимірний характер і охоплюють психопатологічні (комплексний ПТСР, дисоціативні розлади, патологічне почуття провини), психосоматичні та репродуктивні порушення, соціально-комунікативну дезадаптацію, економічну маргіналізацію та міжпоколінну передачу травми.

Окрему увагу приділено правовим аспектам реагування, зокрема проблемам кваліфікації сексуального насильства як воєнного злочину, формуванню доказової бази в умовах активних бойових дій та співвідношенню норм національного кримінального законодавства з положеннями міжнародного гуманітарного права. Підкреслено необхідність інтеграції юридичних і психологічних протоколів допомоги у межах моделі правосуддя перехідного періоду та створення комплексної системи реабілітації постраждалих.

Зроблено висновок, що гендерно зумовлене насильство щодо жінок у воєнний період є формою тотальної віктимізації, яка потребує міждисциплінарного підходу, поєднання кримінально-правових механізмів притягнення винних до відповідальності та довгострокових програм психосоціального відновлення.

Ключові слова: гендерно зумовлене насильство, вразливість жінок в умовах війни, сексуальне насильство, воєнні злочини, соціально-психологічні механізми та наслідки гендерно зумовленого насильства в умовах воєнного конфлікту, міжнародне гуманітарне право, правосуддя перехідного періоду, реабілітація постраждалих.

Gender-based violence against women in the context of armed conflicts: socio-psychological mechanisms of emergence, consequences for victims, and legal aspects of response

Abstract. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has led to an unprecedented exacerbation of the problem of protecting women's rights in situations of armed conflict. War transforms the social structure of society, destroys security mechanisms, and intensifies gender inequality, thereby creating conditions for the spread of gender-based violence (GBV) against women. In the contemporary conflict context, GBV ceases to be merely a criminal offense and acquires the features of a systematic tactic of terror, an instrument of intimidation of the civilian population, a means of forced displacement, and an element of genocidal practices. Violence against women is used by the aggressor as a tool for humiliating dignity, destroying identity, demoralizing society, and undermining social cohesion.

The purpose of the article is to provide a theoretical substantiation of the socio-psychological mechanisms underlying the emergence of gender-based violence against women in the context of armed conflict, to systematize its consequences for victims, and to analyze the effectiveness of legal response mechanisms at both national and international levels.

The article presents a comprehensive analysis of contemporary scientific approaches to defining the concept of GBV and clarifies its distinction from related categories such as domestic violence, sexual violence, and violence against women. It is substantiated that in wartime conditions GBV acquires specific socio-psychological mechanisms, including the normalization of aggression, militarization of masculinity, frustration-aggression reactions, traumatization, and social disintegration. It is demonstrated that the consequences of GBV are multidimensional and include psychopathological manifestations (complex PTSD, dissociative disorders, pathological guilt), psychosomatic and reproductive disorders, socio-communicative maladjustment, economic marginalization, and intergenerational transmission of trauma.

Special attention is paid to the legal aspects of response, in particular to the issues of qualifying sexual violence as a war crime, collecting evidence under conditions of active hostilities, and correlating national criminal legislation with the provisions of international

humanitarian law. The necessity of integrating legal and psychological assistance protocols within the framework of transitional justice and creating a comprehensive system of rehabilitation for survivors is emphasized.

It is concluded that gender-based violence against women during wartime constitutes a form of total victimization that requires an interdisciplinary approach, combining criminal law mechanisms for holding perpetrators accountable with long-term psychosocial recovery programs.

Keywords: gender-based violence, women's vulnerability in wartime, sexual violence, war crimes, socio-psychological mechanisms and consequences of gender-based violence in armed conflict, international humanitarian law, transitional justice, rehabilitation of survivors.

Вступ

Постановка проблеми. Збройна агресія РФ проти України актуалізувала питання захисту прав жінок у безпрецедентному масштабі. Війна не лише руйнує фізичну інфраструктуру, а й радикально змінює соціальну динаміку, де жінка опиняється в зоні підвищеного ризику. Гендерно зумовлене насильство (ГЗН) в цих умовах перестає бути лише правопорушенням – воно стає інструментом терору, засобом примусової міграції та елементом геноцидальних практик. Гендерно зумовлене насильство перестало бути «побічним продуктом» війни та набуло ознак цілеспрямованої тактики ведення бойових дій.

Агресор використовує насильство щодо жінок як інструмент приниження, залякування, причинення навмисної фізичної, психологічної, економічної та сексуальної шкоди та руйнування національної ідентичності. Саме тому актуальність вивчення питання гендерно зумовленого насильства щодо жінок в умовах війни потребує детального вивчення не тільки фізичних, соціальних, психологічних причин та наслідків, але й правових аспектів виявлення та реагування на ці випадки. Потреба в науковому осмисленні цих процесів зумовлена, насамперед, необхідністю створення ефективної моделі правосуддя перехідного періоду та системи реабілітації, яка враховувала б специфіку воєнної травми. Важливою є система фіксації цих злочинів для майбутніх міжнародних трибуналів та створення дієвих механізмів психологічного відновлення та правового захисту постраждалих осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика ГЗН у військових конфліктах досліджувалася багатьма науковцями різних галузей знань – психології, філософії, соціології, медицини, педагогіки, кримінології, адміністративного та кримінального права. Так, заслуговують на увагу праці О. Адеджумо, Л. Нтоїмо, М. Одімайо, В. Адебімпе, Б. Окієї, В. Осунгбеміро, Е. Оладжуїгбе, К. Ігбафе, А. Темітайо-Обох, Т. Фабойя, О. Олудіран, Ф. Оконофуа, які проаналізували методом перехресного дослідження досвід гендерно зумовленого насильства з боку внутрішньо переміщених жінок у південній Нігерії. Також важливими в даній тематиці є наукова праця А. Віртц, К. Фам, Н. Гласс, С. Лучкартт, Т. Кідане, Д. Куспока, Л. Рубенштейн, С. Сінгх, А. Ву, що містить якісні результати дослідження жінок-переміщених осіб у Колумбії, які постраждали від ГЗН в умовах конфлікту. Перехресне дослідження ГЗН та пов'язані з ним фактори серед внутрішньо переміщених жінок на північному заході Ефіопії було проведене К. Воркі, Т. Тінсе, Е. Салев, Б. Асрат. Зв'язок між соціалізацією чоловічої статі та гендерно зумовленим насильством серед біженців у країнах Африки на південь від Сахари представлений у праці М. Фрай, А. Скіннера та С. Вілера. А. Капассо, Г. Скіпальської, У. Чакрабарті, С. Гуттмахер, П. Наваріо, П. Терези, П. Кастільо зробили описовий аналіз моделей гендерно зумовленого насильства в Україні, що постраждала від конфлікту серед внутрішньо переміщених жінок та місцевих жителів, які отримують психосоціальні послуги.

І. Берднік розкриває питання кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародного збройного конфлікту, В. Доценко, П. Макаренко звертають увагу на психологічні аспекти протидії гендерному насильству, І. Заворотько описує сексуальне і гендерно обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин, Н. Милорадова, В. Доценко дослідили особливості прояву домашнього насильства під час війни, О. Перунова висвітлила питання юридико-психологічних засад профілактики гендерно обумовленого насильства в органах Національної поліції України, А. Політова, Г. Симонова, Г. Тетерятник, В. Руфанова аналізували форми та види гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту, Г. Попов звернув увагу на проблеми формування доказової бази в провадженнях, пов'язаних із сексуальним насильством, що вчинене в умовах збройного конфлікту.

Однак, незважаючи на значний масив робіт, бракує комплексного соціально-психологічного аналізу ГЗН, залишаються недостатньо вивченими механізми «нормалізації» насильства в умовах тривалої окупації та специфіка правового реагування в умовах колапсу місцевих судових систем.

Мета статті – теоретичне обґрунтування соціально-психологічних чинників виникнення ГЗН під час війни, класифікація його наслідків для особистості та аналіз ефективності існуючих правових інструментів захисту прав постраждалих жінок.

Результати

На основі аналізу сучасних публікацій з проблеми ГЗН в умовах збройного конфлікту, слід відзначити, що сьогодні найбільша кількість публікацій присвячена саме проблемі сексуального насильства, оскільки цей вид насильства є більш травмуючим для постраждалих, набув масштабного поширення як серед військових, так і серед цивільного населення України у формі геноциду.

Гендерно зумовлене насильство – «це форма насильства, що здійснюється проти особи на підставі її статі, гендерної ідентичності або гендерних ролей і впливає з нерівності влади між чоловіками та жінками, а також із соціально сконструйованих уявлень про «належну» поведінку представників різних гендерів» [4, с. 104].

Також відзначається, що гендерно зумовлене насильство – «це будь-який акт насильства, спрямований проти особи через її стать, який завдає або може завдати фізичної, сексуальної, психологічної чи економічної шкоди, включаючи погрози таких дій, примус або свавільне позбавлення свободи як у публічному, так і в приватному житті» [9, с. 309].

Згідно з підходами Г. Симонової та Г. Тетерятник, ГЗН розглядається як «одна з ключових соціально-детермінованих форм насильства, що ґрунтується на структурній нерівності та дискримінації, і має суттєві наслідки для фізичного та психічного здоров'я постраждалих» [12, с. 95].

Слід зазначити, що часто поняття ГЗН в науковому та правознавчому полі змішується з іншими формами та видами насильства: зокрема, з жорстоким поводженням, домашнім, сексуальним та насильством щодо жінок. Проте, ГЗН є ширшим поняттям, ніж домашнє насильство, оскільки домашнє може мати негендерну мотивацію. Сексуальне насильство не завжди обумовлене гендерною нерівністю. А насильство щодо жінок і дівчат, хоча і є найбільш поширеною формою ГЗН, проте може стосуватися і чоловіків, і представників ЛГБТК+ спільнот. Тому можемо узагальнити, що гендерно зумовлене насильство – це соціально детермінована форма агресивної поведінки, що виникає внаслідок структурної гендерної нерівності, спрямована проти особи через її гендерну належність і проявляється у фізичних, сексуальних, психологічних або економічних діях, які порушують права людини та завдають шкоди її здоров'ю і гідності.

Можна виділити такі основні ознаки ГЗН:

Гендерна мотивація – насильство здійснюється саме через належність особи до певної статі або гендерної групи.

Системний характер – воно підтримується соціальними нормами, стереотипами та патріархальними структурами.

Асиметрія влади – відображає дисбаланс соціальних, економічних та політичних ресурсів.

Міжсекторний вплив – охоплює приватну (сімейну) та публічну сфери [7].

На основі інтеграції наукових праць з проблеми ГЗН в умовах воєнного часу, можна виділити такі соціально-психологічні механізми виникнення ГЗН в умовах війни:

1. Нормалізація насильства. Так, воєнний контекст формує толерантність до агресії як до допустимого способу досягнення цілей. Психологічний механізм десенсибілізації знижує емоційну чутливість до страждання інших.

2. Мілітаризація маскулінності. Війна актуалізує архетип «воїна», що може трансформуватися у домінуючу модель поведінки в сім'ї. Це створює передумови для контролю, авторитарності та насильства.

3. Фрустраційно-агресивний механізм. Хронічний стрес, економічні втрати, травматичний досвід сприяють накопиченню агресії.

4. Травматизація та ПТСР. Симптоми гіперзбудження, імпульсивності, емоційної нестабільності можуть підвищувати ризик агресивних реакцій.

5. Соціальна дезінтеграція. Руйнування соціальних зв'язків, переміщення, втрата підтримки посилюють вразливість жінок [2; 8; 10].

На основі власного досвіду проведення психологічної роботи з постраждалими жінками від ГЗН в умовах воєнного часу (як при наданні екстрено-кризової допомоги, так і довготривалої психотерапевтичної роботи з постраждалим), ми можемо виділити такі групи наслідків:

1. Психопатологічні наслідки, що включають:

- комплексний посттравматичний стресовий розлад, що характеризується не лише інтрузивними спогадами (флешбеками), а й глибоко негативною концепцією власного «Я», емоційною лабільністю та дисоціацією;

- дисоціація як механізм психологічного захисту може виникати у жінок, які пережили екстремальне насильство, коли психіка вдається до деперсоналізації або дереалізації, а у довгостроковій перспективі це призводить до порушення цілісності особистості та труднощів у сприйнятті реальності;

- специфічні когнітивні спотворення можуть проявлятися у формуванні стійкого почуття провини та патологічного сорому, що є наслідком специфічної тактики агресора, спрямованої на моральне приниження жертви;

2. Психосоматичні та репродуктивні деструкції у зоні конфлікту часто набувають хронічного характеру через дефіцит спеціалізованої допомоги на окупованих або прифронтових територіях і можуть проявлятися через:

- репродуктивну травматизацію, що включає окрім прямих фізичних ушкоджень, небажану вагітність, високий ризик інфікування ВІЛ та іншими ІПСШ через груповий характер насильства або відсутність засобів захисту;

- психосоматичну конверсію – трансформацію психологічного болю у стійкі соматичні розлади – хронічні алгічні синдроми (зокрема тазовий біль), порушення роботи серцево-судинної та ендокринної систем, що є результатом тривалої гіперактивації симпатoadреналової системи.

3. Соціально-комунікативна дезадаптація та стигматизація наслідків ГЗН в умовах війни часто проявляється через категорію «соціальної смерті»:

- вторинна віктимізація з боку мікросоціуму – постраждала жінка сприймається як носій «сорому» і це змушує її до самоізоляції та приховування факту злочину, що унеможлиблює отримання допомоги;

- ерозія сімейної структури – насильство, вчинене в присутності членів родини, руйнує внутрішньосімейну ієрархію та безпекові зв'язки, що часто призводить до розпаду шлюбів та деформації дитячо-батьківських стосунків;

- економічна вразливість – втрата працездатності внаслідок травми у поєднанні з вимушеною міграцією створює умови для глибокої маргіналізації та підвищує ризики втягнення постраждалих у мережі торгівлі людьми.

4. Трансгенераційний наслідок травми, отриманий в результаті ГЗН – це так званий механізм міжпоколінної передачі травми, оскільки наслідки ГЗН під час війни впливають не лише на безпосередню жертву, а й на її нащадків через:

- епігенетичні механізми (передача біологічної схильності до тривожних розладів);

- деформацію моделей виховання, де травмована мати, перебуваючи у стані емоційного заціпеніння, не може забезпечити дитині безпечний тип прив'язаності [13].

Міжнародний досвід дозволяє побачити універсальність проблеми. Так, дослідження ГЗН в умовах збройних конфліктів в країнах Північної Ефіопії, Південної Нігерії, Субсахарської Африки та Колумбії виділяють наступні їх особливості та форми:

1. Сексуальна агресія проти жінок і дівчат – примус до сексуальних стосунків, який найчастіше здійснюється близьким оточенням.

2. Сексуальні домагання на роботі – примушення до сексуальної взаємодії.

3. Генітальне каліцтво або «жіноче обрізання», яке передбачає повне чи часткове хірургічне видалення зовнішніх жіночих статевих органів з метою контролю над сексуальною активністю жінок.

4. Лапідація (побиття камінням) – форма страти, яку застосовують у деяких країнах світу до тих, кого визнано винними у подружній зраді.

5. Військові зґвалтування – систематичні масові зґвалтування під час або після військових конфліктів, що використовуються солдатами для терору та залякування як цивільного населення, так і противників.

6. Проституція, порнографія, торгівля людьми, сексуальний туризм – сучасні форми експлуатації жінок і дівчат, які в багатьох суспільствах настільки стали, що розглядаються як частина чоловічих привілеїв у задоволенні сексуальних потреб.

7. Феміцид – вбивства за статевою ознакою, які є крайньою формою матеріалізації мізогінії, що нерідко отримують поблажливе ставлення в правових системах держав.

8. Дискримінація за статевою приналежністю – проявляється у несправедливому ставленні до жінок при прийомі на роботу, у виплатах заробітної плати, доступі до керівних посад, органів державної влади чи представницьких установ; також включає нав'язування або примус до безкоштовної праці в сфері домашнього господарства, догляду за дітьми та літніми людьми.

9. Соціальна нерівність жінок – права жінок на соціальну, економічну й політичну участь залишаються крихкими й нестабільними, права жінок не захищені належним чином і можуть бути відкликані в будь-який момент.

10. Культурний примус – відповідно до гендерних ролей та стереотипів, суспільство покладає на жінок обов'язок не лише дотримуватися цих норм, а й передавати їх наступним поколінням через свої рольові моделі та поведінку. Сюди також входить трансляція очікуваної манери поведінки чи зовнішнього вигляду.

11. Фізичне насильство – систематичні побої і знущання в сім'ї чи подружніх стосунках (домашнє насильство).

12. Психологічне насильство – одна з найбільш руйнівних форм насильства, яка часто залишається непомітною. Воно проявляється через контроль, образи, приниження гідності, знецінення жінки як особистості, постійні маніпуляції, метою яких є зниження самооцінки, позбавлення здатності захищати свої інтереси [14-18].

Зазначені форми можуть мати як традиційно-культурне, так і конфліктно-зумовлене походження.

Особливого значення також набули питання класифікації форм гендерно зумовленого насильства, включаючи його вияв у ситуаціях збройних конфліктів. Так, однією з цікавих типологій є підхід, запропонований Н. Аніщук, яка виділяє сім варіантів аналізу форм гендерного насильства. Перший варіант полягає у класифікації насильства залежно від його спрямування – стосовно жінок або чоловіків. У другому варіанті розглядаються форми насильства через призму взаємовідносин на рівні сім'ї, суспільства та держави. Третій варіант зосереджується на аналізі ситуацій стабільності або кризи, таких як мирний час або період релігійних, міжнаціональних чи збройних конфліктів. Четвертий – акцентує увагу на культурних стереотипах і традиційних віруваннях, які можуть суперечити забезпеченню прав жінок, водночас демонструючи різноманіття форм гендерного насильства. П'ятий варіант звертає увагу на різні форми насильства, які супроводжують жінку протягом її життєвого циклу – від народження до смерті. Шостий передбачає розгляд форм насильства з точки зору характеру агресора, як на міжособистісному, так і на колективному рівнях. Нарешті, сьомий підхід до типології виділяє: фізичне, сексуальне, психологічне (емоційне) та соціально-економічне форми насильства [1, с. 117-118].

Схожі аспекти гендерно зумовленого насильства визначаються в науковому доробку В., Доценко та П. Макаренко. На їхню думку, основні форми прояву гендерного насильства охоплюють:

- фізичне, сексуальне та психологічне насильство в сімейному середовищі, що включають побиття, сексуальний примус, насильство, пов'язане з посагом, сексуальне насильство стосовно дружини з боку чоловіка, операції на статевих органах, що призводять до каліцтва, позашлюбне насильство, експлуатацію тощо;

- фізичне, сексуальне та психологічне насильство у суспільстві, куди входять зґвалтування, сексуальний примус, домагання і залякування на робочих місцях, у навчальних закладах та інших громадських просторах, торгівля жінками, примушування до проституції і подібні прояви;

- насильство з боку держави або за її байдужого потурання незалежно від місця його здійснення;

- насильство щодо жінок у зонах збройних конфліктів, що супроводжується грубим порушенням прав і охоплює вбивства, систематичні зґвалтування, сексуальне підкорення та примусову вагітність;

- насильство у різних формах щодо окремих вразливих груп – жінки з національних меншин, біженки, мігрантки, жінки в умовах бідності у сільській чи віддалених місцевостях, люди з інвалідністю, жінки похилого віку, внутрішньо переміщені особи, репатріантки, ті, що проживають у зонах конфліктів чи умовах іноземної окупації, а також постраждали від агресивних воєн, тероризму та захоплення заручників [4].

О. Перунова, здійснюючи аналіз літератури у сфері психології, розрізняє декілька форм ГЗН. Вона виділяє такі варіанти:

- фізичне насильство, яке включає дії, пов'язані з безпосередньою шкодою тілесній недоторканності особи, такі як поштовхи, укуси, удари тощо;

- психологічне насильство, що проявляється через образи, недоречні зауваження щодо зовнішності, віку або соціального статусу, жарти, вигадки, а також через вербальну агресію, яка ставить людину у незручне становище;

- сексуальне насильство, що охоплює будь-які форми небажаних фізичних контактів (поцілунки, дотики, пестощі), вимоги сексуальної близькості, непристойні погляди чи жести, натяки та погрози, пов'язані з відмовою у просуванні по службі або навіть звільненням [8, с. 87].

З іншого боку, І. Заворотько зазначає, що гендерно зумовлене насильство має комплексний характер і охоплює всі форми насильства: фізичне, сексуальне, психологічне, економічне, соціокультурне. Воно зумовлене структурною гендерною нерівністю між чоловіками та жінками і завдає шкоди фізичному та психологічному стану особистості, впливає на її розвиток та ідентичність. Хоча гендерно зумовлене насильство може стосуватися як жінок, так і чоловіків, воно здебільшого непропорційно зачіпає жінок та дівчат, що часто призводить до його звуження до поняття «насильство щодо жінок» [5].

В. Руфанова також акцентує увагу на формах гендерно зумовленого насильства, таких як фізичне, психологічне, сексуальне та економічне. Крім того, вона вказує на поширення таких явищ, як переслідування, сексуальне домагання, каліцтво жіночих статевих органів, примусова стерилізація та аборт, примусовий шлюб, злочини в ім'я так званої «честі», насильство у закладах освіти та інших інституціях, насильство у воєнних і постконфліктних умовах, торгівля людьми та кібернасильство [11, с. 141].

Інше трактування передбачає визначення гендерно зумовленого насильства як такого, що здійснюється через належність особи до певної статі. Відповідно до положень Конвенції Ради Європи про запобігання домашньому насильству та насильству щодо жінок, такими формами цього виду насильства є: фізичне, психологічне, економічне й сексуальне насильство; домашнє насильство; переслідування; сексуальні домагання; злочини на підставі «честі»; каліцтво жіночих статевих органів; примусова стерилізація; примусовий шлюб і аборт; насильство у військових, конфліктних і постконфліктних умовах; торгівля людьми; прояви гендерної дискримінації [6].

Звіт за результатами загальнонаціонального дослідження щодо розуміння та поширеності різних форм ГЗН та ефективності реагування на нього, проведене World Vision спільно з ГО «Дівчата», виділяє різноманітні форми гендерного насильства, які спричиняють значну шкоду жінкам і дівчатам:

- фізичне насильство – будь-які дії, що завдають прямої тілесної шкоди, такі як побої, штовхання, удари тощо;

- сексуальне насильство – це примус до сексуальних дій без згоди жінки чи дівчини, включно із зґвалтуванням, сексуальними домаганнями, примусовою експлуатацією і є одним із найтравматичніших проявів, що масово зустрічається серед цивільного населення та військових під час конфлікту;

- психологічне насильство – включає погрози, приниження, залякування, постійний контроль, емоційний тиск та інші форми, які часто залишаються непоміченими, але мають глибокий психосоціальний вплив на постраждалих;

- економічне насильство – обмеження доступу до фінансових ресурсів, роботи, освіти або інших засобів існування, що посилює залежність жінок і дівчат і ускладнює можливість самостійного виживання в умовах війни;

- криза і конфлікт-спричинені форми сексуальної експлуатації – включають примус до проституції, торгівлю людьми та інші форми експлуатації, які зростають у небезпечних умовах конфліктних зон;

- онлайн та психологічне насильство – приниження, втручання у приватність, булінг чи інші агресивні дії в соціальних мережах чи онлайн-середовищі, також стають помітними проявами ГЗН серед молоді [3].

Особливе значення для сучасної юридичної науки має праця Г. Симонової та Г. Тетерятник, у якій запропоновано оновлену класифікацію видів ГЗН саме в умовах

збройних конфліктів. Авторки наголошують на необхідності розмежування «побутового» насильства та насильства, що безпосередньо пов'язане з діями комбатантів, що є критично важливим для правильної кваліфікації злочинів у правоохоронній діяльності [12].

В умовах війни особливо важливими питаннями постають також документування сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК) як воєнного злочину, забезпечення доступу до правової допомоги, міжвідомча взаємодія та підготовка фахівців. Так, І. Заворотко у своїй дисертаційній роботі розглядає сексуальне та гендерно з № 6. С. 372–373 умовлене насильство як міжнародний злочин, що має геноцидальну природу. Авторка обґрунтовує, що такі діяння не є випадковими, а виступають стратегічною зброєю. Правовими ж аспектами реагування на випадки ГЗН щодо жінок під час війни виступають Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», Кримінальний кодекс України, Конвенція CEDAW, Стамбульська конвенція [5].

Питання кваліфікації таких злочинів у межах міжнародного збройного конфлікту досліджує І. Берднік, вказуючи на колізії між національним кримінальним правом та нормами Римського статуту, що часто ускладнює притягнення винних до відповідальності на міжнародному рівні [2].

Практичний вимір цієї проблеми аналізує Г. Попов, висвітлюючи гострі проблеми формування доказової бази. Автор підкреслює, що в умовах війни збір біологічних доказів та свідчень часто унеможлиблюється через активні бойові дії, окупацію та міграцію постраждалих, що вимагає розробки нових, гнучких протоколів доказування [10].

Висновки

Таким чином, феноменологія наслідків ГЗН в умовах збройного конфлікту визначається їхньою комплексною природою, що охоплює соматичний, психопатологічний, соціально-економічний та екзистенційний рівні життєдіяльності особистості. На відміну від випадків насильства у мирний час, воєнна віктимізація характеризується кумулятивним ефектом, де безпосередній акт агресії нашаровується на загальний стрес війни, втрату соціальних опор та безпекового середовища.

У сучасному кримінальному праві спостерігається тенденція до співіснування двох підходів щодо насильства: традиційного, де воно розглядається виключно як кримінально-правове явище, та сучасного, де акцентується на гендерному вимірі злочинних дій. Останній підхід базується на сприйнятті гендерного насильства як структурного явища у суспільстві з гендерними стереотипами.

Попри значну кількість публікацій, недостатньо дослідженою залишається проблема довгострокової інтеграції юридичних та психологічних протоколів у єдину систему реагування на деокупованих територіях. Більшість досліджень фокусується або на правових аспектах караності, або на медичних чи психологічних наслідках травми, залишаючи поза увагою створення комплексних центрів «одного вікна» для постраждалих. Ефективна модель реабілітації має базуватися на принципах допомоги з урахуванням травми, що передбачає одночасне поєднання медичної інтервенції, психологічного супроводу та соціальної реінтеграції з обов'язковим усуненням факторів стигматизації.

Список використаних джерел:

1. Аніщук Н. В. Основи гендерного права України : підруч. для студ. вищ. навч. закл. О. : Фенікс, 2013. 207 с.

2. Берднік І. В. До питання кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародного збройного конфлікту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 372–377.

3. Гендерно обумовлене насильство в Україні в умовах війни : звіт за результатами оцінки URL : <https://divchata.org/studies/genderno-obumovlene-nasilstvo-v-ukrayini-v-umovax>

4. Доценко В., Макаренко П. Психологічні аспекти протидії гендерному насильству. *Протидія кіберзагрозам та торгівлі людьми : тези доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції МВС України*. (Харків, 26 листопада 2019 р.). Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2019. С. 101–105.

5. Заворотько І. Г. Сексуальне і гендерно-обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин : дис. ...д-ра філос.: 293 «Міжнародне право» (29 – Міжнародні відносини) / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2021. 260 с.

6. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 01.12.2025).

7. Милорадова Н. Є., Доценко В. В. Особливості прояву домашнього насильства під час війни. *Габітус*. 2023. № 47. С. 194-199.

8. Перунова О. С. Юридико-психологічні засади профілактики гендерно обумовленого насильства в органах Національної поліції України : дис. ...д-ра філос.: 081 «Право» (08 – Право) / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2020. 301 с.

9. Політова А. С. Форми гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 307-311.

10. Попов Г. В. Проблеми формування доказової бази в провадженнях, пов'язаних із сексуальним насильством, що вчинене в умовах збройного конфлікту. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії над-звичайного або воєнного стану : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 18 листопада, 2022 р.) / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 89–91.

11. Руфанова В. М. Форми гендерно зумовленого насильства. *Юридичний вісник*. 2021. Вип. 22. С. 141–148

12. Симонова Г. М., Тетерятник Г. К. Класифікація видів гендерно зумовленого насильства в умовах збройних конфліктів. *Правова система: теорія і практика. Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 2. С. 93-98.

13. Цумарева Н. В. Особливості роботи мобільної бригади соціально-психологічної допомоги постраждалим від домашнього та гендерно зумовленого насильства у воєнні часи. *Підтримка психологічного здоров'я особистості в умовах війни: міжнародний досвід та українські реалії* : збірник тез Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 30 квітня – 1 травня 2024 р.). Київ : ДонОблІППО, 2024. С. 514–519.

14. Adejumo, O. A., Ntoimo, L., Odimayo, M. S., Adebimpe, W. O., Okiei, B., Osungbemi, W., Olajuyigbe, E., Igbafe, K., Temitayo-Obob, A., Faboya, T., Oludiran, O., & Okonofua, F. E. Experience of Gender-based Violence by Internally Displaced Women in Southern Nigeria: A Cross-sectional Study. *Journal of interpersonal violence*. 2022. № 37(15-16), NP12794–NP12819. URL: <https://doi.org/10.1177/08862605211001464> (дата звернення: 01.12.2025).

15. Capasso, A., Skipalska, H., Chakrabarti, U., Guttmacher, S., Navario, P., & Castillo, T. P. Patterns of Gender-Based Violence in Conflict-Affected Ukraine: A Descriptive Analysis of Internally Displaced and Local Women Receiving Psychosocial Services. *Journal of interpersonal*

violence. 2022. № 37(23-24), NP21549–NP21572. URL: <https://doi.org/10.1177/08862605211063009> (дата звернення: 01.12.2025).

16. Fry, M. W., Skinner, A. C., & Wheeler, S. B. Understanding the Relationship Between Male Gender Socialization and Gender-Based Violence Among Refugees in Sub-Saharan Africa. *Trauma, violence & abuse*. 2019. № 20(5), P. 638–652. <https://doi.org/10.1177/1524838017727009> (дата звернення: 01.12.2025).

17. Wirtz, A. L., Pham, K., Glass, N., Loochkartt, S., Kidane, T., Cusposa, D., Rubenstein, L. S., Singh, S., & Vu, A. Gender-based violence in conflict and displacement: qualitative findings from displaced women in Colombia. *Conflict and health*, 2014. № 8, 10. URL: <https://doi.org/10.1186/1752-1505-8-10> (дата звернення: 01.12.2025).

18. Workie, K., Tinsae, T., Salelew, E., & Asrat, B. Gender-based violence and its associated factors among internally displaced women in Northwest Ethiopia: a cross-sectional study. *BMC women's health*, 2023. № 23(1), P. 166. URL: <https://doi.org/10.1186/s12905-023-02306-2>